

Вінков Веніамін Юрійович

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВИРОБЛЕННЯ МОЛОДЦЮ УЯВЛЕНЬ
ПРО ЖИТТЄВИЙ УСПІХ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович, головний науковий співробітник лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Данильченко Тетяна Вікторівна, професор кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби

кандидат психологічних наук, доцент
Дроздова Марина Анатоліївна, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Захист відбудеться «22» грудня 2020 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15

Автореферат розісланий «20» листопада 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміни, що відбулися в усіх сферах соціально-економічного життя, істотно вплинули на систему цінностей суспільства. Зсув в орієнтаціях на користь матеріальних цінностей призвів до применшення молоддю ролі соціально-психологічних чинників у плануванні власного майбутнього та досяганні життєвих успіхів. Діючи відповідно до власних уявлень про життєвий успіх, у яких найважливішою складовою виявляється матеріальне, молодь наражається на небезпеку недооцінити інші події соціального життя, які могли б відкрити для неї нові можливості особистісного розвитку. Від того, які уявлення про життєвий успіх матиме молодь, залежить те, як вона формуватиме власний життєвий шлях.

Тому важливість вивчення таких уявлень і виявлення психологічних передумов їхнього вироблення відкриє можливість надання потрібної допомоги молоді, яка відчуває складнощі у власному самовизначенні.

У психології проблема успіху досліджується в контексті життєвих домагань і мотивації особистості. Д. Мак-Клеланд і Дж. Аткинсон досліджували успіх у зв'язку з мотивацією досягнення та уникання невдач. К. Левін пов'язував успіх людини в діяльності з рівнем домагань і мотивацією досягнення, а Л. Фестінгер виводив залежність успіху або неуспіху від складності завдань і можливостей людини. В. Джеймс успіх і домагання вважав основними чинниками формування самоповаги.

У вітчизняній соціології дослідження життєвого успіху представлено працями Л. Бевзенко, О. Злобіної, Л. Сохань, А. Яреми, де життєвий успіх розглядається в контексті суспільного буття соціального суб'єкта. Л. Бевзенко зосереджує увагу на соціокультурних детермінантах життєвого успіху. О. Злобіна досліджує уявлення про життєвий успіх як регулятора поведінкових стратегій особистості. А. Ярема визначає його як сукупність індивідуальних і водночас соціально визнаних досягнень. Під життєвим успіхом звичайно розуміють досягнення особою важливих для неї цілей у різних сферах життєдіяльності, що сприяє її становленню як особистості та самореалізації.

На сьогодні окремий аспект вивчення цієї проблеми становлять уявлення про життєвий успіх, проте результати емпіричних досліджень здебільшого описують статеві та міжпоколінні відмінності в цих уявленнях, ніж пояснюють їхнє виникнення (М. Андросенко, О. Гудзенко, К. Мелащенко, Р. Шаміонова, А. Тугушева). Проблему вироблення уявлень частково зачіпають І. Бовіна, Г. Дилігенський, Дж. Дювін, В. Дуаз, а Г. Андреева, Т. Ємельянова, В. Москаленко розглядають цей процес у контексті впливу таких інститутів соціалізації, як сім'я, школа, університет, ЗМК тощо. Унаслідок цих впливів відбуваються зміни в уявленнях про життєвий успіх, що приводить до засвоєння особою критеріїв оцінки своїх досягнень і переосмислення орієнтирів життєвого успіху, шляхів і моделей поведінки, що сприяють його досягання. Під виробленням уявлень загалом розуміють процес засвоєння нових і переосмислення або поглиблення наявних уявлень, що відбувається під час взаємодії з найближчим оточенням і внаслідок впливу певних життєвих обставин, суспільних подій (Ж.-К. Абрик, С. Московічі).

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених вивченню уявлень про життєвий успіх, бракує досліджень, що пояснюють їхнє виникнення, а емпіричних досліджень, які вивчали б соціально-психологічні особливості вироблення цих уявлень, узагалі нема. Тому лишається відкритим питання вивчення уявлень молоді про життєвий успіх у соціально-психологічній площині та виявлення соціально-психологічних особливостей вироблення таких уявлень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0116U003300), «Технології соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U000139). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 12/16 від 06.10.2016 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 7 від 29.11.2016 р.).

Мета дослідження: на основі вивчення змістових і процесуальних характеристик виникнення та функціонування уявлень про життєвий успіх у молодіжному середовищі виявити соціально-психологічні особливості вироблення молоддю таких уявлень.

Об'єкт дослідження: уявлення молоді про життєвий успіх.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми життєвого успіху розробити теоретичну модель уявлень про життєвий успіх і виділити їхні структурно-змістові компоненти.

2. Розробити діагностичний інструментарій для вивчення структурно-змістових компонентів уявлень про життєвий успіх та виявити найбільш поширені тенденції в уявленнях молоді про життєвий успіх.

3. Дослідити залежність структурно-змістових компонентів уявлень молоді про життєвий успіх від прояву особистісних властивостей.

4. На основі отриманих емпіричних даних визначити соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з різним життєвим досвідом.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань було використано комплекс методів:

- *теоретичні* – аналіз і синтез дали змогу визначити стан розробленості предмету дослідження; узагальнення і порівняння допомогли виділити структурно-змістові компоненти уявлень молоді про життєвий успіх; систематизація та інтерпретація результатів наукових досліджень забезпечили можливість здійснити опис моделі зумовлення процесу вироблення молоддю таких уявлень;

- *емпіричні* – асоціативний метод, метод незакінчених речень, контент-аналіз застосовано для виявлення структурно-змістових компонентів уявлень про життєвий

успіх; розроблений варіант семантичного диференціала використано для вивчення аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів цих уявлень; експертна оцінка забезпечила конструктну валідність розробленого психодіагностичного інструментарію; використання методик із самоствавлення, ціннісних і сенсожиттєвих орієнтацій та семантичного диференціала стало психодіагностичним інструментарієм для виявлення соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх;

- *математико-статистичні* – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена – для встановлення зв'язків між соціально-психологічними властивостями і компонентами уявлень про життєвий успіх; U-критерій Манна–Вітні, H-критерій Краскела–Воллеса – для з'ясування відмінностей між різними групами молоді залежно від життєвої позиції стосовно життєвого успіху і способів та досвіду його досягання. Обчислення масиву даних відбувалося за допомогою пакету програм IBM SPSS Statistics 20.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше:

- *розроблено* модель соціально-психологічного зумовлення процесу вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх на основі виявлених взаємозв'язків між структурно-змістовими компонентами уявлень про життєвий успіх і особистісними властивостями молодих людей;

- *виявлено* структурно-змістові компоненти уявлень молоді про життєвий успіх – аксіологічний (орієнтири життєвого успіху), інструментальний (способи досягання життєвого успіху) і темпоральний (оцінка власних досягнень у часі);

- *установлено*, що центральне місце в структурі уявлень про життєвий успіх займають такі його орієнтири, як добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм, впливовість, творча самореалізація, а серед засобів досягання життєвого успіху виділено ризик, виваженість, удачу, власні зусилля, соціальні зв'язки, віру в себе, дотримання норм і правил;

- *з'ясовано* роль досвіду невдач та успіхів у виробленні уявлень про життєвий успіх, що полягає в посиленні залежності змісту уявлень від сенсожиттєвих і ціннісних орієнтацій та самоствавлення;

- *визначено* соціально-психологічні особливості вироблення уявлень молоді про життєвий успіх: *соціально-компенсаторні* (досвід невдач посилює вплив негативних особистісних властивостей на процес зумовлення змісту аксіологічного компоненту уявлень), *соціально-статусні* (досвід легкого досягання успіхів впливає на посилення важливості соціального визнання і кар'єри для молоді з позитивними аспектами самоствавлення), *владно-статусні* (досвід важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаковою мірою спричинює посилення ролі цінностей влади у виборі молоддю впливовості і багатства як орієнтирів життєвого успіху), *маніпулятивно-орієнтаційні* (унаслідок впливу досвіду невдач у молоді з негативними аспектами самоствавлення зумовлення змісту інструментального компонента уявлень відбувається через знецінення загальноприйнятих правил і перебільшення ролі соціальних зв'язків), *нормативно-орієнтаційні* (під впливом позитивного самоствавлення та осмисленої життєвої позиції підвищується значення

загальноприйнятих правил і посилюється орієнтація на себе, а не на соціальні зв'язки в досяганні життєвого успіху).

Поглиблено уявлення:

- про зміст понять «успіх», під яким розуміється позитивне завершення будь-якої діяльності відповідно до раніше сформованого плану дій для отримання очікуваного результату, і «життєвий успіх», що відображає досягнення важливих цілей у певних сферах життєдіяльності, що були обрані молоддю в процесі самовизначення як пріоритетні для їхньої самореалізації, та оцінку на основі цих досягнень власного життя загалом.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та висновки як результат дослідження змісту уявлень молоді про життєвий успіх та соціально-психологічні особливості вироблення цих уявлень може бути покладено в розробку програм у сфері соціальної політики, спрямованих на всебічний розвиток та самореалізацію молоді. Отримані результати будуть корисними для психологів, соціологів, соціальних працівників і працівників тих професій, які безпосередньо працюють із молоддю. Знання про структурно-змістові компоненти уявлень про життєвий успіх і соціально-психологічні особливості їхнього вироблення дадуть змогу розробити комплекс рекомендацій щодо впровадження соціальних програм активної допомоги молоді, яка переживає труднощі в плануванні власного майбутнього. Розроблений психодіагностичний інструментарій може становити методичну основу подальших досліджень стратегій досягнення молоддю життєвого успіху. Теоретичний та емпіричний матеріал може стати корисним у процесі розробки та викладання навчальних курсів із загальної, соціальної психології, психодіагностики та психологічного консультування.

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** в практику під час проведення психологічних заходів у вигляді лекцій, семінарів, тренінгів на розвиток особистості, самовизначення щодо життєвого успіху, оцінку власних ресурсів у плануванні свого майбутнього для підлітків і молоді (довідка № 196 від 19.10.2020 р.) та для їхніх батьків (довідка № 195 від 19.10.2020 р.), які є клієнтами соціального відділу ГО «Халом».

Апробація результатів дослідження. Основні результати теоретичного та емпіричного дослідження доповідалися й обговорювалися на III Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (м. Запоріжжя, 2016), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» (Запоріжжя, 2019), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Наукова молодь-2019» (Київ, 2019), Усеукраїнському конгресі із соціальної психології (Київ, 2019), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» (Запоріжжя, 2020), засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 9 публікаціях, із них 4 статі – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, 1 стаття – у виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз, 4 публікації – в інших наукових виданнях України.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 171 найменування (з них 20 – англійською мовою), і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 367 сторінок, із них – 174 сторінки основного тексту. У роботі подано 49 рисунків, які займають 27 сторінок, та 10 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, розкрито методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичну значущість, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому** розділі «**Теоретичні засади дослідження вироблення уявлень молоді про життєвий успіх**» висвітлено основні підходи до вивчення уявлень про життєвий успіх, показано їхні компоненти, проаналізовано їхній розвиток і вплив соціальних інститутів на формування таких уявлень.

Завдяки результатам теоретичного аналізу з'ясовано, що життєвий успіх становить об'єкт вивчення філософії (С. Ключніков, А. Прокоф'єв), лінгвістики (Л. Канова, Е. Караханян, А. Каслова, А. Чернова), соціології (Л. Бевзенко, Є. Головаха, О. Злобіна, Л. Сохань, А. Ярема), психології (Н. Батурін, С. Головіна, І. Городняк). Проаналізовано низку понять, які становлять предмет дослідження психології, серед яких успіх як результат діяльності (В. Горбунова, Ю. Ільїна), успішність як особистісна риса (Л. Дементій, О. Нечепоренко, О. Таранова) і як характеристика діяльності (П. Амбарова, Г. Зборовський, А. Матюшкіна).

Життєвий успіх визначено як досягнення особою важливих для неї цілей у різних сферах життєдіяльності, що сприяє її становленню як особистості та самореалізації. Критеріями досягнутості життєвого успіху є: внутрішнє задоволення від отриманого результату відповідно до поставлених цілей; цілісна особистісна постава щодо життєвого успіху і способів його досягання як інтеріоризоване ставлення соціального оточення; соціальне схвалення результатів із боку найближчого оточення та суспільства загалом.

Узагальнено емпіричні дослідження уявлень про життєвий успіх, що дало можливість зробити висновок про недостатню розробленість цієї проблематики в соціальній психології (М. Андросенко, О. Гудзенко, Т. Іванова, К. Мелашенко) і констатувати суттєвий брак результатів із вивчення процесу зумовлення структурно-змістових компонентів таких уявлень.

Презентовано теоретичну модель структури уявлень про життєвий успіх. Відповідно до положень теорії соціальних уявлень у структурі уявлень про життєвий успіх виділено центральне ядро і периферію. Центральне ядро складають орієнтири життєвого успіху, що відображають аксіологічний компонент уявлень. Ці орієнтири виконують кілька функцій, серед яких оцінна, що виражається в наданні оцінки досягненням у своєму житті на відповідність до запланованих цілей; стимуляційна, що мотивує особу здійснювати рух у бік реалізації цілей; регуляційна, що впливає на шляхи досягання життєвих цілей. Периферія уявлень, яка становить інструментальний аспект, несе функцію реалізації життєвих цілей

різними шляхами, що можуть бути схваленими або викликати осуд із боку оточення. Цей аспект відображає засоби і способи реалізації досягання життєвого успіху. У периферії уявлень про життєвий успіх виділено також темпоральний аспект, який складається з ретроспективного, презентативного і проспективного вимірів, що відображають оцінку молоддю своїх досягнень у минулому, теперішньому і майбутньому.

На основі положень теорії соціальних уявлень (Ж.-К. Абрик, П. Молінер, С. Московічі) вироблення уявлень визначено як процес засвоєння нових і переосмислення або поглиблення наявних уявлень, що відбувається під час взаємодії з найближчим оточенням і внаслідок впливу певних життєвих обставин, суспільних подій. Показано, що вироблення уявлень про життєвий успіх нерозривно пов'язане із соціально-психологічними умовами, що склалися внаслідок впливу таких інститутів соціалізації, як сім'я, школа, університет, ЗМК тощо, у результаті чого відбуваються зміни в уявленнях про життєвий успіх, що приводить до засвоєння особою критеріїв оцінки своїх досягнень і переосмислення орієнтирів життєвого успіху (Г. Андреева, В. Москаленко).

У другому розділі «**Етапи і процедура емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх**» описано процедуру емпіричного дослідження, обґрунтовано вибір методів і методик, розроблено діагностичний інструментарій із вивчення складових життєвого успіху.

Програма емпіричного дослідження була реалізована в кілька етапів. На всіх етапах дослідження респондентами стала молодь віком від 17 до 25 років кількістю 557 осіб.

Перший етап було спрямовано на виявлення змісту аксіологічного, інструментального та темпорального компонентів уявлень про життєвий успіх. Для цього було проведено опитування 50 студентів за допомогою таких проєктивних методів, як метод незакінчених речень та асоціативний метод. Отримані результати оброблено за допомогою контент-аналізу, що дало змогу визначити актуальні для молоді сфери життєдіяльності, пов'язані з життєвим успіхом: фінансову, професійну, кар'єрну, владну, творчої самореалізації, міжособових взаємин і соціального визнання.

Відповідно до цих сфер було виділено досягнення, які в уявленнях молоді стають орієнтирами життєвого успіху: добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єру, професіоналізм, впливовість і творчу самореалізацію, що склали зміст аксіологічного компоненту уявлень про життєвий успіх. Серед засобів досягання життєвого успіху, що становить інструментальний компонент, молодь визначила: удачу, власні сили, ризик, виваженість, дотримання або порушення загальноприйнятих норм і правил та соціальні зв'язки.

Другий етап було зосереджено на розробці питальника із вивчення аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів і дослідження пов'язаних зі змістом уявлень соціально-психологічних характеристик молоді.

Визначений зміст уявлень про життєвий успіх дав змогу сконструювати питальник із вивчення їхніх компонентів, в основу якого було покладено семантичний диференціал. Із метою забезпечення відповідності закладеного

психологічного змісту до тверджень, що їх надалі оцінювали студенти, було проведено експертну оцінку, у якій узяли участь 11 експертів.

На *третьому* етапі розроблений інструментарій було використано в опитуванні 507 студентів, що дало змогу виявити найбільш поширені тенденції в уявленнях молоді про життєвий успіх. Опитування показало, що основними орієнтирами життєвого успіху виявилися добрі взаємини (38,3% опитаної молоді) і творча самореалізація (30,6%), що відображає важливість для молоді налагодження стосунків зі своїм оточенням, вибору партнера для створення сім'ї, самовизначення і планування свого майбутнього. Мало важливими стали соціальне визнання (3,7%), багатство (3,2%) і впливовість (5,2%), а помірного поширення набули такі орієнтири життєвого успіху, як кар'єра (9,5%), професіоналізм (9,3%).

Виявлено, що в досяганні життєвого успіху більша частина студентської молоді покладається радше на себе, ніж на соціальні зв'язки (45,2%) та удачу (13,5%), займає виважену позицію і відкидає ризики (65,2%). Загальноприйняті норми й правила однаковою мірою заважають (52,7%) і допомагають (47,3%) у досяганні життєвого успіху. Водночас молодь демонструє впевненість у тому, що досягне успіхів (76,1), визнає їхню наявність у себе (63,2%), задоволена тими результатами, яких досягла (56,9%).

З'ясовано, що від того, яких життєвих орієнтирів дотримується молодь, залежить, яку роль вона відводить удачі, ризику, виваженим рішенням, соціальним зв'язкам, загальноприйнятим нормам і правилам. Для виявлення відмінностей було застосовано Н-критерій Краскела-Воллеса, порівнювались середні ранги ($R_{сер}$). Роль ризику найбільше проявилася в уявленнях молоді, що зорієнтована на впливовість ($R_{сер}=182,44$, $p \leq 0,05$), тоді як молодь, для якої важливим є професіоналізм ($R_{сер}=307,21$), більшого значення надає виваженим рішенням. Молодь, яка орієнтується на добрі взаємини ($R_{сер}=264,79$, $p \leq 0,001$), багатство ($R_{сер}=275,19$), кар'єру ($R_{сер}=276,76$) і професіоналізм ($R_{сер}=298,63$) більш схильна визнавати наявність суттєвих успіхів у своєму житті, на відмінну від тих, хто обрав творчу самореалізацію ($R_{сер}=208,05$), соціальне визнання ($R_{сер}=221,96$) і впливовість ($R_{сер}=231,82$). Найбільш задоволеною своїми досягненнями є молодь, яка зорієнтована на соціальне визнання ($R_{сер}=311,86$, $p \leq 0,001$), кар'єру ($R_{сер}=278,98$) і добрі взаємини ($R_{сер}=265,07$), а менше – ті, хто обрав професіоналізм ($R_{сер}=220,56$), творчу самореалізацію ($R_{сер}=220,17$) і впливовість ($R_{сер}=217,39$).

Констатовано роль навчальних та економічних умов у формуванні уявлень молоді про життєвий успіх, що полягає в їхньому впливі на впевненість і визнання результатів діяльності як успіху. Більш високий рівень упевненості в досягненні життєвого успіху демонструють студенти економічних спеціальностей (U-критерій Манна-Вітні, $R_{сер}=175,47$, $p \leq 0,001$) порівняно з психологічними ($R_{сер}=138,54$). На відчуття впевненості впливає рівень доходу сім'ї: молодь із більш забезпечених сімей (Н-критерій Краскела-Воллеса, $R_{сер}=160,65$, $p \leq 0,01$) значно впевненіша в тому, що зможе досягти життєвого успіху в майбутньому, на відмінну від менш забезпечених ($R_{сер}=131,85$).

У *третьому* розділі «Теоретико-емпірична модель соціально-психологічного зумовлення процесу вироблення молоддю уявлень про

життєвий успіх» подано результати *четвертого* етапу, завданням якого стало виявлення залежності змісту аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів уявлень про життєвий успіх від особистісних властивостей молодих людей та визначення соціально-психологічних особливостей вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з різним життєвим досвідом.

Вироблення уявлень про життєвий успіх розглянуто як дворівневий процес, що відображає важливу роль минулих успіхів і невдач та особистісних властивостей, які сформувалися під їхнім впливом, у визначенні змісту аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів цих уявлень. Ранній досвід невдач та успіхів, важкість і легкість їх досягання стають передумовами вироблення уявлень про життєвий успіх. На основі відповідей молоді щодо співвідношення успіхів та невдач у минулому і важкості та легкості їх досягання було виділено три незалежні змінні: досвід невдач, досвід важкого та легкого досягання успіхів і проаналізовано їхній вплив на особистісні властивості.

З'ясовано, що переважання успіхів над невдачами в минулому має позитивний вплив на всі рівні прояву самоствавлення, на покращення показників сенсожиттєвих орієнтацій та осмисленості життя загалом і мотиваторів соціально-психологічної активності. Натомість переважання невдач у минулому негативно впливає на всі аспекти самоствавлення, що дістає вияв у посиленні самозвинувачення, а також у зниженні показників сенсожиттєвих орієнтацій і мотиваторів соціально-психологічної активності. Крім того переважання успіхів над невдачами посилює вплив ставлення молоді до себе, сенсожиттєвих орієнтацій та мотиваторів соціально-психологічної активності на важливість дотримання загальноприйнятих правил і зміцнює віру в самого себе у досяганні життєвого успіху. Натомість переважання невдач негативно впливає на всі аспекти самоствавлення, що виражається в посиленні самозвинувачення, розмиванні сенсожиттєвих орієнтацій та послабленні мотивації активності, що змушує молодь знецінювати загальноприйняті правила і перебільшувати роль соціальних зв'язків у досяганні життєвого успіху.

Зібрані емпіричні дані дали змогу виділити *два напрями* вироблення уявлень про життєвий успіх. Перший – *індивідуально-змістовий* – визначає вплив особистісних властивостей на індивідуальні за характером компоненти уявлень – інструментальний, змістом якого є такі способи досягання життєвого успіху, як наражання на ризик – убезпечення себе від ризику і сподівання на удачу – покладання на власні сили, і темпоральний, що містить почуття задоволеності або незадоволеності досягненнями і наявності або браку їх на теперішній час (презентативний вимір) та впевненості або невпевненості в досягненні життєвого успіху в майбутньому (проспективний вимір). Загалом виявлено, що самоповага як аспект самоствавлення, а також локус контролю Я і загальний показник осмисленості життя як складові сенсожиттєвих орієнтацій є провідними чинниками вироблення проспективного виміру уявлень про життєвий успіх. Вплив на інші компоненти уявлень не є однозначним і має гетерогенний характер, тобто на вироблення змісту цих уявлень впливають різні особистісні властивості.

Другий – *соціально-змістовий* – відображає вплив особистісних властивостей на вироблення соціальних за характером компонентів уявлень про життєвий успіх –

аксіологічний, зміст якого становлять орієнтири життєвого успіху, і частково інструментальний, що містить способи досягання успіху, серед яких нехтування або дотримання загальноприйнятих правил і покладання на соціальні зв'язки або на самого себе. *Соціально-змістовий напрям* вироблення уявлень про життєвий успіх поєднує вплив особистісних чинників на соціальні за характером компоненти уявлень. Найбільш чутливими орієнтирами життєвого успіху, що становлять аксіологічний компонент уявлень і підпадають під їхній вплив, виявилися добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм і впливовість (рис.1).

Рис. 1. Напрями вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх

У кожній групі молоді, виділеної за минулим досвідом успіхів і невдач, проявилися свої особливості зумовлення уявлень про життєвий успіх.

У молоді з досвідом невдач найбільш чутливими орієнтирами життєвого успіху, що підпадають під вплив особистісних чинників, виявилися соціальне визнання, багатство і кар'єра. Такий досвід спричинює соціально-компенсаторний характер розвитку цих уявлень, що проявилось в: зумовленні вибору соціального визнання негативними аспектами самоствавлення (високим рівнем самозвинувачення, браком інтересу до себе, негативним ставленням інших); зростанні значення кар'єри внаслідок посилення конформістських установок молоді, що має проблеми із самовизначенням; заміщенні потреби в позитивному ставленні інших прагненням до багатства. Виявлені залежності дали підставу виділити *соціально-компенсаторні особливості* вироблення уявлень про життєвий успіх, які

полягають у тому, що досвід невдач зумовлює вплив негативних особистісних властивостей на зміст аксіологічного компоненту уявлень (рис.2).

Рис. 2. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом невдач

Примітки: $\leftarrow - -$ $p \leq 0,05$, \leftarrow $p \leq 0,01$, $\leftarrow \leftarrow$ $p \leq 0,001$

У виборі способів досягання життєвого успіху мають місце знецінення загальноприйнятих правил у результаті зниження симпатії до себе та посилення ролі соціальних зв'язків через вплив негативних аспектів самоставлення (брак самовпевненості, самоприйняття, самоінтерес). Такі тенденції характеризують *маніпулятивно-орієнтаційні особливості* вироблення уявлень, що відображають вплив досвіду невдач і негативних аспектів самоставлення на зміст інструментального компоненту.

Досвід важкого досягання успіхів проявився в посиленні впливу цінностей доброзичливості на вибір добрих взаємин та професіоналізму і цінностей влади на вибір багатства і впливовості як орієнтирів життєвого успіху, а також тенденції до знецінення соціального визнання внаслідок зміцнення впевненості в позитивному ставленні найближчого оточення. Вибір багатства і впливовості характеризує *владно-статусні особливості* вироблення уявлень, як результату ціннісного самовизначення молоді (рис.3).

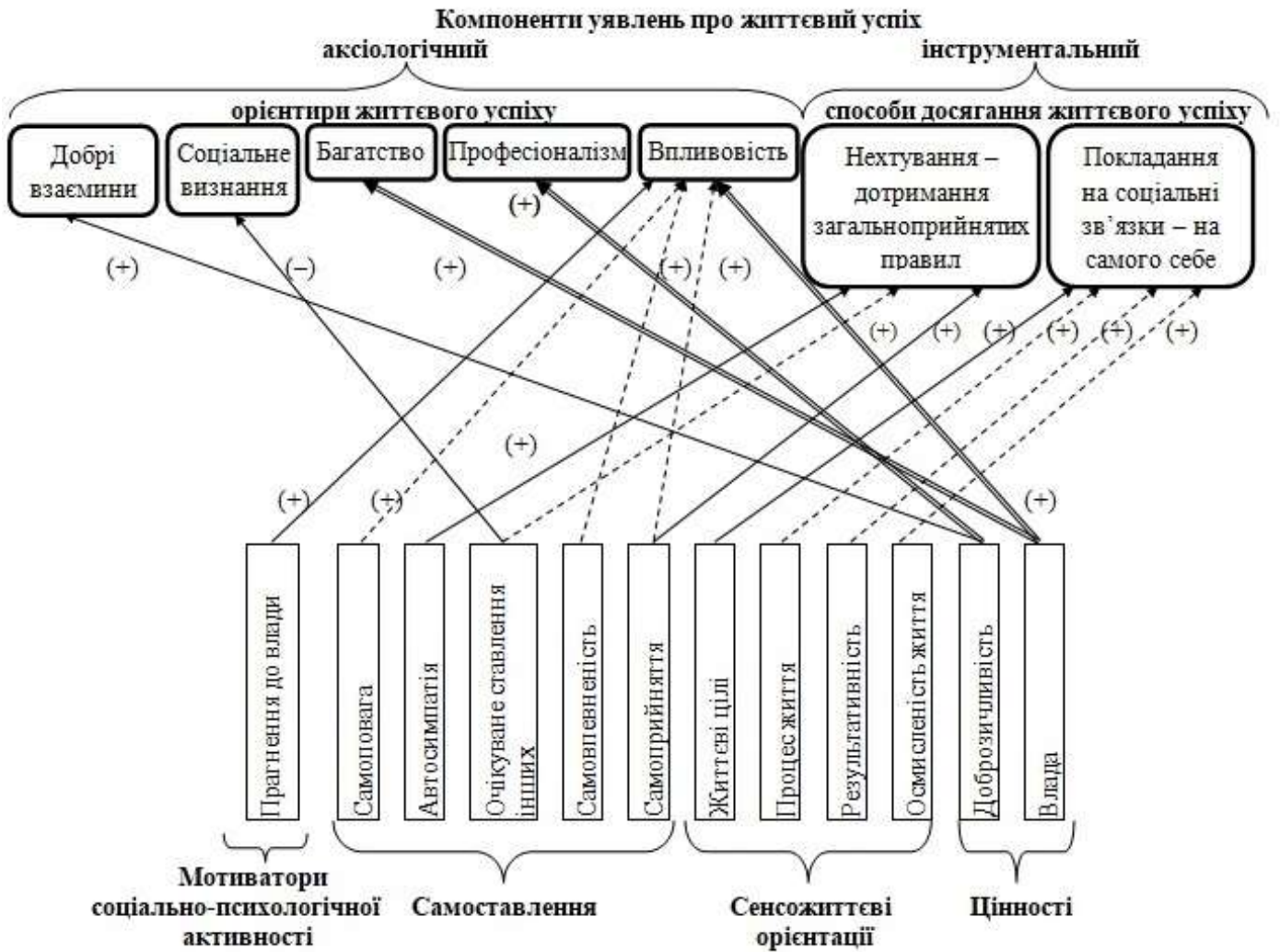

Рис. 3. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом важкого досягання успіхів

Примітки: \leftarrow --- $p \leq 0,05$, \leftarrow — $p \leq 0,01$, \leftarrow == $p \leq 0,001$

У виборі способів досягання життєвого успіху провідну роль у зростанні важливості загальноприйнятих правил відіграють позитивні аспекти ставлення до себе (очікуване позитивне ставлення інших, симпатія до себе, самоприйняття), а в посиленні орієнтації на себе – осмислення власної життєвої позиції (наявність цілей, емоційна насиченість, результативність, осмисленість життя).

Досвід легкого досягання успіхів зумовлює зростання значення соціального визнання внаслідок посилення позитивних аспектів ставлення до себе (очікуване позитивне ставлення інших і розуміння себе); посилення прагнення кар'єри на основі зростання впевненості в собі (виражений локус контролю Я, упевненість у собі); підвищення важливості професіоналізму внаслідок самовизначення і впливу цінностей самостійності; зростання значення багатства і впливовості як орієнтирів життєвого успіху внаслідок впливу цінностей влади. Це дало змогу виділити такі особливості вироблення уявлень, як *соціально-статусні*, що характеризують вплив досвіду легкого досягання успіхів на посилення важливості соціального визнання і кар'єри для молоді з позитивними аспектами самоставлення, та *владно-статусні*,

що проявляються у посилення ролі цінностей влади у виборі молоддю впливовості та багатства як орієнтирів життєвого успіху (рис.4).

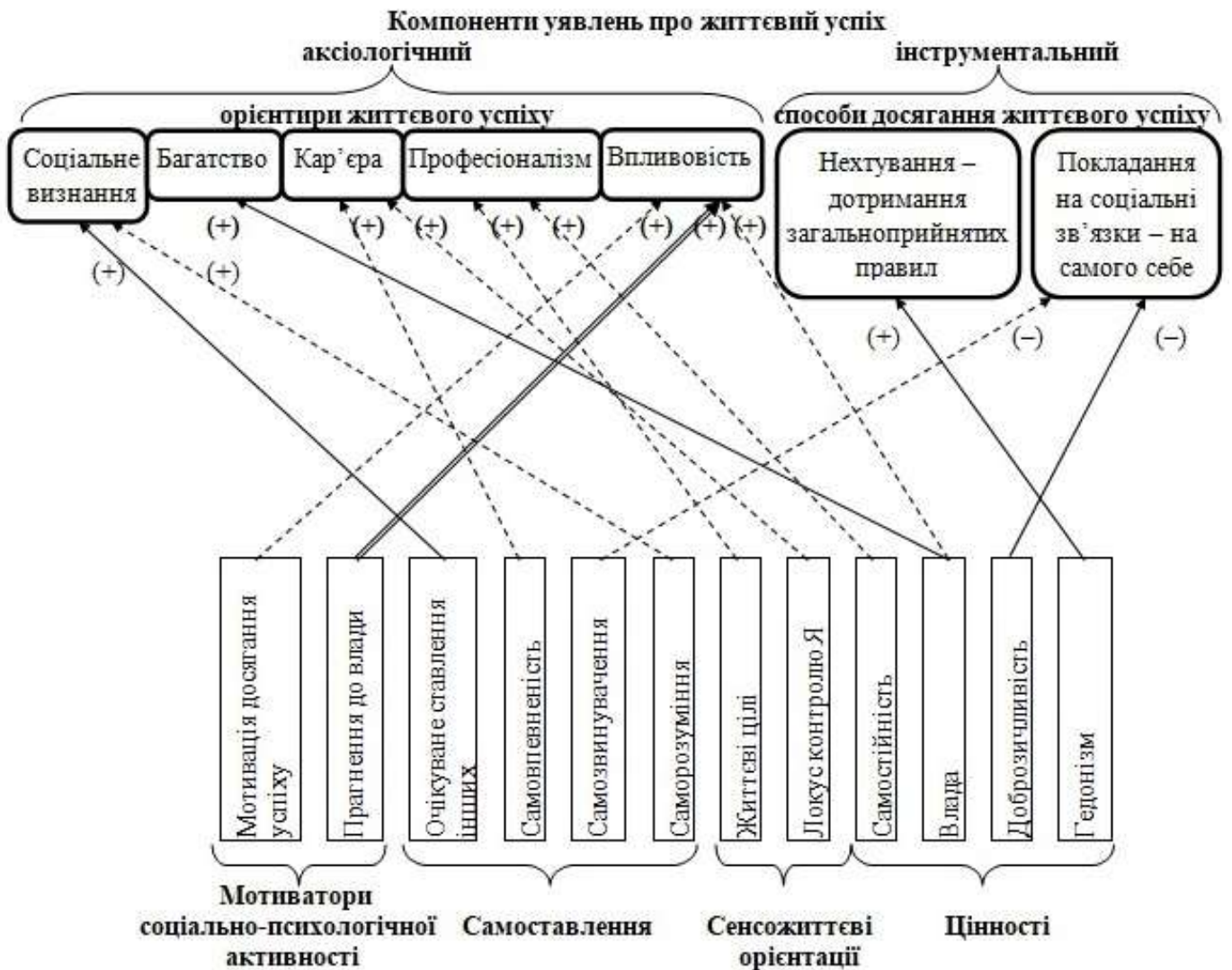

Рис. 4. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом легкого досягання успіхів

Примітки: ←--- $p \leq 0,05$, ← $p \leq 0,01$, ←← $p \leq 0,001$

У виборі способів досягання життєвого успіху цінності гедонізму визначають дотримання загальноприйнятих правил, а зниження самозвинувачення зменшує роль соціальних зв'язків і посилює орієнтацію на себе у своїх досягненнях.

Для молоді з досвідом важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаково властивими є дотримання загальноприйнятих правил і посилення орієнтації на себе, а не на соціальні зв'язки у досяганні життєвого успіху. Ця особливість відображає *нормативно-орієнтаційний характер* вироблення інструментального компоненту уявлень, проте залежно від досвіду зумовлення цього процесу відбувається з різних причин. Досвід важкого досягання успіхів зумовлює вплив позитивних аспектів ставлення до себе на важливість загальноприйнятих правил, а осмислення власної життєвої позиції – на посилення

орієнтації на себе. Натомість досвід легкого досягання зумовлює вплив цінностей гедонізму на дотримання правил, а зниження самозвинувачення – на посилення орієнтації на себе.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх. Зібраний емпіричний матеріал дав змогу з'ясувати зміст уявлень молоді про життєвий успіх і визначити соціально-психологічні особливості вироблення цих уявлень.

На підставі отриманого матеріалу було зроблено відповідні висновки.

1. Життєвий успіх в уявленнях молоді відображає досягнення важливих цілей у певних сферах життєдіяльності як пріоритетних для самореалізації та оцінки власного життя. Критеріями досягнутості життєвого успіху є: внутрішнє задоволення від отриманого результату відповідно до поставлених цілей; цілісна особистісна постава щодо життєвого успіху і способів його досягання як інтеріоризоване ставлення соціального оточення; соціальне схвалення результатів із боку найближчого оточення та суспільства загалом.

2. Розроблений діагностичний інструментарій дав змогу дослідити структурно-змістові компоненти уявлень молоді про життєвий успіх. Центральне ядро уявлень про життєвий успіх становить аксіологічний компонент, що містить орієнтири життєвого успіху, які виконують оцінну, мотиваційну і регуляційну функції: добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм, впливовість і творча самореалізація. Периферію уявлень становлять інструментальний і темпоральний компоненти. Інструментальний компонент виконує функцію реалізації життєвих цілей і відображає засоби досягання успіху: удачу, власні сили, ризик, виваженість, дотримання або порушення загальноприйнятих норм і правил, соціальні зв'язки. Темпоральний компонент містить функцію оцінки досягнень у часових вимірах: ретроспективному, що відображає минулий досвід успіхів і невдач; презентативному, змістом якого є оцінка наявних успіхів і задоволеність ними; проспективному як віри в досягнення успіху в майбутньому.

3. Вироблення уявлень про життєвий успіх визначено як процес зумовлення минулим досвідом успіхів і невдач та особистісними властивостями, що сформувалися під впливом цього досвіду, змісту аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів цих уявлень, що полягає в посиленні або послабленні важливості певних орієнтирів життєвого успіху і способів їхнього досягання та позитивному або негативному сприйманні теперішніх і майбутніх досягнень.

З'ясовано, що переважання успіхів над невдачами в минулому має позитивний вплив на всі рівні прояву самоствавлення, на покращення показників сенсожиттєвих орієнтацій та осмисленості життя загалом і мотиваторів соціально-психологічної активності, що сприяє дотриманню загальноприйнятих правил і зміцнює віру в самого себе у досягання життєвого успіху. Натомість переважання невдач у минулому негативно впливає на всі аспекти самоствавлення, що дістає вияв у посиленні самозвинувачення, а також у зниженні показників сенсожиттєвих орієнтацій і мотиваторів соціально-психологічної активності, що змушує молодь

знецінювати загальноприйняті правила і перебільшувати роль соціальних зв'язків у досяганні життєвого успіху.

Виділено *два напрями* вироблення уявлень про життєвий успіх: *індивідуально-змістовий*, який визначає вплив особистісних властивостей на індивідуальні за характером компоненти уявлень – інструментальний і темпоральний; *соціально-змістовий*, що відображає вплив на соціальні за характером компоненти уявлень про життєвий успіх – аксіологічний, і частково інструментальний.

4. Виявлено низку *соціально-психологічних особливостей* вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх:

Соціально-компенсаторні полягають у тому, що досвід невдач актуалізує вплив негативних особистісних властивостей на процес зумовлення змісту аксіологічного компоненту уявлень: зростає значення соціального визнання внаслідок впливу негативних аспектів самоствавлення; посилюється роль кар'єри як наслідок впливу конформістських установок молоді, що має проблеми із самовизначенням; відбувається заміщення потреби в позитивному ставленні інших прагненням до багатства.

Соціально-статусні характеризують вплив досвіду легкого досягання успіхів у молоді з позитивними аспектами самоствавлення на посилення важливості соціального визнання внаслідок впливу позитивних аспектів ставлення до себе та на актуалізацію прагнення кар'єри впевненістю в собі.

Владно-статусні ґрунтуються на тому, що досвід важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаковою мірою посилює роль цінностей влади у виборі впливовості і багатства як орієнтирів життєвого успіху.

Маніпулятивно-орієнтаційні означають, що внаслідок впливу досвіду невдач у молоді з негативними аспектами самоствавлення зумовлення змісту інструментального компонента уявлень відбувається через знецінення загальноприйнятих правил і перебільшення ролі соціальних зв'язків. У знеціненні правил важливу роль відіграє зниження симпатії до себе, а в посиленні значення соціальних зв'язків – брак самовпевненості, самоприйняття та самоінтересу.

Нормативно-орієнтаційні проявляються в підвищенні значення загальноприйнятих правил і посиленні орієнтації на себе, а не на соціальні зв'язки. Досвід важкого досягання успіхів зумовлює вплив позитивних аспектів ставлення до себе на важливість загальноприйнятих правил, а осмислення власної життєвої позиції – на посилення орієнтації на себе. Натомість досвід легкого досягання зумовлює вплив цінностей гедонізму на дотримання правил, а зниження самозвинувачення – на посилення орієнтації на себе.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні чинників вироблення стратегій досягання життєвого успіху молоддю, що мала досвід невдач у минулому і зазнає труднощів в особистісному та професійному самовизначенні, у розробці програм активної допомоги та надані рекомендацій молоді, яка переживає труднощі в плануванні власного майбутнього.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях затверджених МОН України:

1. Вінков В. Ю. Уявлення про життєвий успіх: стан розробленості проблематики в соціальній психології / В. Ю. Вінков // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології ; [ред. колегія : Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2015 – Вип. 2 (16). – С. 221–231.

2. Вінков В. Ю. Уявлення молоді про життєвий успіх: ціннісний аспект дослідження / В. Ю. Вінков // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2018. – Вип. 40 (45) – С. 125–137.

3. Вінков В. Ю. Уявлення молоді про життєвий успіх: структурно-змістовий аспект дослідження / В. Ю. Вінков // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології ; [ред. колегія : Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2018. – Вип. 7 (21). – С. 161–173.

4. Вінков В. Ю. Темпоральні виміри уявлень молоді про життєвий успіх / В. Ю. Вінков // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2019. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 53. – С. 50–56.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

5. Вінков В. Ю. Психологічні особливості уявлень молоді про життєвий успіх / В. Ю. Вінков // Український психологічний журнал / [головн. ред. В. І. Данилюк : КНУ імені Тараса Шевченка]. – К., 2018. – № 1 (7). – С. 17–29. (Index Copernicus).

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Вінков В. Ю. Уявлення молоді про життєвий успіх: спроба визначення орієнтирів емпіричного дослідження / В. Ю. Вінков // Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства : матер. III Всеукр. наук.-практ. семінару (27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2016. – С. 24–27.

7. Вінков В. Ю. Особливості функціонування соціально-психологічних механізмів формування уявлень молоді про життєвий успіх / В. Ю. Вінков // «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку». Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (10-11 жовтня 2019 року, м. Запоріжжя). – Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя : ЗНУ, 2019. – С. 60–62.

8. Вінков В. Ю. Соціально-психологічні механізми формування уявлень молоді про життєвий успіх / В. Ю. Вінков // Матер. II Усеукр. конгр. із соц. псих. «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (7–9 листопада 2019 р.). – С. 45–48. – Режим доступу: <http://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Theses-UCSP2019.pdf>.

9. Вінков В. Ю. Особливості вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом переживання в минулому невдач / В. Ю. Вінков // Матер. IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» (15–16 жовтня 2020 року, м. Запоріжжя). – Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя: ЗНУ, 2020. – С. 39–41.

АНОТАЦІЯ

Вінков В. Ю. Соціально-психологічні особливості вироблення уявлень молоддю про життєвий успіх. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2020 р.

У роботі наведено результати теоретичного та емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх. Вироблення таких уявлень розглянуто як процес зумовлення минулим досвідом успіхів і невдач та особистісними властивостями, що сформувалися під впливом цього досвіду, змісту аксіологічного, інструментального і темпорального компонентів цих уявлень. Побудовано емпіричну модель вироблення уявлень про життєвий успіх, яка включає два напрями: індивідуально-змістовий, що визначає вплив особистісних властивостей на індивідуальні за характером компоненти уявлень, серед яких інструментальний і темпоральний; соціально-змістовий, що поєднує вплив особистісних чинників на соціальні за характером компоненти уявлень, серед яких аксіологічний та інструментальний. Виявлено низку соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх: соціально-компенсаторні, соціально-статусні, владно-статусні, маніпулятивно-орієнтаційні, нормативно-орієнтаційні.

Ключові слова: соціальні уявлення, життєвий успіх, уявлення про життєвий успіх, молодь, самоствавлення, сенсожиттєві орієнтації, цінності.

Vinkov V. Yu. Social and Psychological Peculiarities of Development of Representations about Life Success among Young People – On the rights of the manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.05 – social psychology; psychology of social work. – Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation presents the results of theoretical and empirical investigation into social and psychological peculiarities of development of representations about life success among young people.

Life success in the minds of young people reflects the achievement of important goals in certain areas of life as a priority for self-realization and evaluation of their own lives. The criteria for achieving success in life are: internal satisfaction with the result in accordance with the goals; holistic personal attitude to life success and ways to achieve it as an internalized attitude of the social environment; social acceptance of the results by the immediate environment and society in general.

The axiological component of representations about life success is a central core that reflects the achievements in various life spheres of young people, which become landmarks of life success and perform evaluative, motivational and regulatory functions. This component includes: good relationships, social recognition, wealth, career, professionalism, influence and creative self-realization. The representations' periphery consists of instrumental and temporal components. The instrumental component performs the function of realizing life goals and reflects the ways of achieving life success. Among such ways, young people determine luck, their own strength, risk, judiciousness, observance or breach of generally common norms and rules, social ties. The temporal component contains the function of evaluating achievements in time dimensions: retrospective, which reflects past experiences of successes and failures; presentative, the content of which is the assessment of existing successes and satisfaction with them; prospective as a belief in future success.

The development of representations about life success was defined as a process of determining the content of the axiological, instrumental and temporal components of these representations with past experiences of successes and failures and personal characteristics that formed under the influence of this experience. An empirical model of developing representations about life success was built, which includes two areas: individual-semantic and social-semantic directions. The first of which determines the influence of personal characteristics on individual components of representations, including instrumental and temporal, and the second – social-semantic direction, combining influence personal factors on the social nature of the representations' components, including axiological and instrumental. Socio-psychological peculiarities of development of representations about life success among young people have been identified: social-compensatory, social-status, power-status, manipulative-orientational, normative-orientational.

Social-compensatory peculiarities show that the experience of failure actualizes the influence of negative personality traits on the process of determining the content of the axiological component of representations: there is an increase in social recognition, career, wealth due to the negative aspects of self-attitude, conformist sets of youth, who have problems with self-determination. Socio-status peculiarities characterize the impact of the experience of easy success on the importance of social recognition and career for young people with positive aspects of self-attitude. The power-status peculiarities are that the experience of difficult or easy success in the past equally contributes to the strengthening of the role of power values in young people's choice of influence and wealth as landmarks of life success. Manipulative-orientational peculiarities mean that it was observed the devaluation of generally common rules and exaggeration of the role of social ties due to the influence of the experience of failures in young people with negative aspects of self-determination. Normative-orientational peculiarities are most clearly manifested in increasing the value of generally common rules and strengthening the focus on self rather than social ties in achieving life success as a result of the influence of positive self-attitude and meaningful life position.

Key words: social representations, life success, representations about life success, young people, self-attitude, meaningful life orientations, values.

Венков В. Ю. Социально-психологические особенности выработки представлений молодежью о жизненном успехе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2020.

В работе приведены результаты теоретического и эмпирического исследования социально-психологических особенностей выработки молодежью представлений о жизненном успехе. Выработка подобных представлений рассмотрена как процесс предопределения прошлым опытом успехов и неудач и личностными свойствами, сформировавшимися под влиянием опыта, содержания аксиологического, инструментального и темпорального компонентов данных представлений. Построена эмпирическая модель выработки представлений о жизненном успехе, которая включает два направления: индивидуально-смысловое, определяющее влияние личностных свойств на индивидуальные по характеру компоненты представлений, среди которых инструментальный и темпоральный; социально-смысловое, сочетающее влияние личностных факторов на социальные по характеру компоненты представлений, среди которых аксиологический и инструментальный. Выявлен ряд социально-психологических особенностей выработки молодежью представлений о жизненном успехе: социально-компенсаторные, социально-статусные, властно-статусные, манипулятивно-ориентационные, нормативно-ориентационные.

Ключевые слова: социальные представления, жизненный успех, представление о жизненном успехе, молодежь, самоотношение, смысло-жизненные ориентации, ценности.

Підписано до друку 17.11.2020.
Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.

